

PLANLI DEVREDE DEVLET İŞLETMECİLİĞİNİN ÇALIŞMA İLKELERİ

Doç. Dr. Haydar KAZGAN
İstanbul Teknik Üniversitesi

G İ R İ Ş

5 Yıllık Kalkınma Plânının hedeflerine ulaşması büyük ölçüde devlet işletmeciliğinin plânla ilgili faaliyetlerinde göstereceği muvaffakiyete bağlanmış görünmektedir. Nitekim, plân karakteri itibarile özel sektörü istenilen yatırımları ve harcamaları yapmağa sadece teşvik edici olduğu için, devlet işletmeciliği gerek bu teşvik unsurunu yaratmak ve gerek teşvik unsurunun kâfi gelmediği, yani özel teşebbüsün yapmadığı yatırım ve harcamaları bizzat deruh-te etmek gibi oldukça ağır bir görev altında bırakılmıştır, denebilir¹.

Devlet işletmeciliğinin özel sektör yatırım ve harcamalarını teşvik edici rolü bilhassa plânın istenilen hedeflere varabilmesi için, ayrıca tanzim edici de olmak zorundadır. Nitekim plân karakteri itibarile özel sektör yatırımlarını devletin elindeki vasıtalarla ve piyasaya tesir etmek suretile plânın hedeflerine doğru itilmesini zarurî kılmaktadır. Devletin elinde bulunan ve piyasa yolile istenilen tesiri yaratabilecek vasıtaların en tesirlisi, şüphesiz ki devlet işletmeleridir.

Fakat plânda iktisadî devlet teşekküllerinin yeniden düzenlenmesi ilgili yorumlardan anlaşıldığı üzere, devlet işletmeciliğinin bu bahsettiğimiz hedefleri bir tarafa bırakılmış ve asıl hedef piyasa kanunları çerçevesinde muvaffak olabilecek bir devlet işletmeciliğinin kurulması şeklinde ifade edilmiştir. Bunun başlıca sebebi devlet işletmeciliğinin kârlılığını artırmak suretile devlet sektöründe sermaye teşekkülünü hızlandırmak ve bu işletmelerin finansmanını

1) T. C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı «Kalkınma Plâni, Birinci beş yıl, 1963 - 1967» Ankara 1963, s. 59 - 62.

devlet bütçesinden kurtarmaktır². Fakat kanaatimizce devlet işletmeciliğinde sermaye teşekkülü için bile olsa, piyasa alternatiflerine uygun veya daha yüksek bir kârlılığa ulaştırmak sosyal bakımdan bu işletmeciliğin hedefi olan kaynakların en iyi bir şekilde kullanılması ve sosyal fayda istihali ile bağdaşmamaktadır. Şöyle ki, devlet işletmeciliğinde istenilen yani piyasa şartlarına uygun bir ferdi verimlilik hedef olduğu takdirde, sosyal verimlilik düşebilir. Buna bağlı olarak da devlet işletmeciliğinin memleket zaviyesinde kaynakların en iyi bir şekilde kullanılması prensibine aykırı hareket ettiği neticesine varılabilir. Daha doğru bir ifade ile devlet işletmesinin kârlılığı tayin edecek olan maliyetleri ve hasılatı işletme ünitesi içinde ele alındığı takdirde, alacakları kıymete bakıp bir hükme varmak devlet işletmeciliğinden beklenen esas sosyal gaye için kâfi değildir. Nitekim işletme birimi içinde ve piyasa ölçülerine göre asgarî maliyetlerle çalışan bir devlet işletmesi teknik ve iktisadî mânada bir produktivite sağlamış sayılabilirse de, sosyal produktiviteye iştirak payı düşük veya menfi de olabilir. Bunun en tipik örneği devlet işletmeciliğinde «dıştan tasarruflar» sağlamak şeklinde ifade edilen sosyal fayda istihsalidir. Olabilir ki, devlet işletmesi piyasa rayiçlerine göre yüksek maliyetlerle çalışmaktadır. Fakat bu sayede gerek özel teşebbüse ve gerek diğer devlet işletmelerine veya bütün ekonomiye maliyet tasarrufları veya munzam hasıla sağladığı takdirde, devlet işletmesinin produktivitesini ferdi olarak yorumlamak ve bu suretle de yüksek maliyetler dolayısıyla tenkide kalkmak tamamen yanıltıcı bir yorum olacaktır³. Devletin

2) Devlet işletmeciliğinde finansman yönünden kendi kendine yeterli plân hedefleri içinde ele alındığı takdirde, pek tahakkuk etmeyeceğe benzemektedir. Zira ilerde göreceğimiz gibi ve plânda zikredildiği üzere (sayfa : 62, c şıkkı) devlet işletmeciliğinde kârlılık bir gaye olsa bile, bu bazı sebepler yüzünden - plâna bağlı - tahakkuk etmeyecek ve gerek zararlar ve gerek munzam yatırımlar devlet bütçesinden karşılanacaktır. Ancak bazı devlet teşebbüsleri, ezcümle anonim şirket olarak teşkilatlanmış olup büyük ölçüde özel sektör ilkelerine bağlı bulunanlar bakımından finansmanda kendi kendine yeterli mevzu bahis olabilir. Fakat, bunun için de sermaye piyasasının bir an evvel kurulmuş olması lâzımdır. Bu piyasa kurulmadan bu tip işletmelerde dahi finansman yönünden kendi kendine yeterli yüksek kârlara rağmen tahakkuk etmeyecektir.

3) Nitekim plânda (sayfa 62, c şıkkı) kârı azamileştirme gayesinden hangi hallerde inhiraf edileceği yazılmıştır. Fakat ele alınan sosyal faydalar sebebiyle meydana gelecek zararların bütçeden kapatılması konusu ile iktifa edilmiştir. Oysa ki, esas meselelerden biri de zarar değil, fakat piyasa alternatiflerine nazaran düşük olması icap eden kârlılıktır. Bu itibarla devlet işlet-

«sosyal» fonksiyonunun bir vasıtası halinde bulunan devlet işletmelerinin işletme ünitesi içinde değil, fakat bütün bir ekonomi yönünde prodüktif çalışıp çalışmadıklarını araştırmak zorundayız. Ne yazık ki, plânda bu yön pek anlaşılmamış görülmektedir. O kadar ki, devlet işletmeciliğinin ekonomiye sağladığı dıştan tasarrufların istihsalı için katlanılan maliyetler bu işletmeleri tenkit maksadile ile ri sürülmüştür. İşte biz bu etüdde modern ekonomilerde devlet işletmeciliğinin hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için kullandıkları vasıtaları ele almak suretile 5 Yıllık Kalkınma Plânında iktisadî devlet teşekküllerinin «çalışma ilkeleri» olarak belirtilen hususların tahlil ve tenkidini yapmağa çalışacağız ⁴.

1 — İktisadî devlet teşekküllerinin sahip olması istenilen ilkeler:

Maliyetlerin düşürülmesi.

5 Yıllık Kalkınma Plânının yürütülebilmesi için iktisadî devlet teşekküllerinin bağlı kalmaları lâzım gelen ilkeler plânda sıralanmış bulunmaktadır. Biz bunları sırasile ele alacağız. İlk olarak maliyetlerin düşürülmesi konusunun incelenmesine geçiyoruz ⁵.

meciliğinde kârı azamileştirme ilkesinden inhirafardan bahsederken en mühim nokta sosyal gayelerin tahakkuku için kârlardan vazgeçme konusudur. Zira devlet işletmesi olarak devletin azınlık sermayesini elinde bulundurduğu işletmeleri dahi kabul etmek zorundayız. Bu işletmelerde dahi kârlar gaye olarak sosyal gayelerden sonra gelmek lâzımdır. Bunun içindir ki, devlet işletmesi adı alan işletmelerde kârlar hiçbir zaman piyasa alternatiflerine eşit olamaz, düşük olmak gerekir. Yüksek olabilir, fakat bu takdirde monopol ve dolaşısile istihlâk vergilerini de kapsayan bir kâr anlayışı ile karşı karşıyayız, demektir.

4) İktisadî devlet teşekküllerinin çalışma ilkeleri olarak plânda (sayfa : 99) belirtilen hususlarla «Karma Ekonomi Kuralları» bahsinde (sayfa : 62) belirtilen hususlar arasında bir çelişmezlik mevcuttur. Şöyle ki, Çalışma İlkeleri bahsinde devlet işletmeleri istisnasız olarak kârı azamileştirme gayesine bağlanmak istendiği halde, diğer tarafta bu gayeden inhirafı icap ettirecek sosyal gayelerin de bulunabileceğinden bahsedilmektedir. Ayrıca plân döneminde iktisadî devlet teşekküllerine yükseltelen vazifelere de bakacak olursak bunların kârı azamileştirme gayesile bir arada yürütülmesinin mümkün olmayacağını görmemiz mümkündür. (Plân, sayfa : 98, 99)

5) Biz burada plânda çalışma ilkesi olarak zikredilen sadece ilk ikisini ele alacağız. Üçüncüsü olan devlet işletmelerinin kuruluşlarının yatırımları öz kaynaklara veya sağlam kaynaklara dayanılarak yapılması keyfiyeti ayrı bir konu olduğundan, temas etmemeyi uygun buluyoruz. d, e, f, g, h şıkları ise ele alacağımız a ve b şıkları ile tamamen çelişme halindedir. Şöyle ki, a ve b

Bilindiği gibi, çeşitli sebeplerden ötürü bugün devlet sermayesi ile kurulmuş veya devletin ortak bulunduğu işletmelerde maliyetler yüksektir. Tabiiyle maliyetler yüksek derken bunun ölçüsünü bulmak gerekir. Şayet aynı mal ve hizmetleri istihsal eden özel teşebbüs mevcutsa, bunların maliyetine bakarak maliyetlerin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Fakat memleketimizde devlet sektöründe istihsal edilen birçok mal ve hizmetler aynı zamanda özel sektör tarafından istihsal edilmemektedir. Böyle bir mukayeseyi başka memleketlerde aynı mal ve hizmetleri istihsal eden kamu veya özel teşebbüslerinin maliyetleri gözetilerek yapmak ise, çeşitli sebeplerden ötürü mümkün değildir. Bu itibarla devlet sektörünün bazı mal ve hizmetlerin istihsalinde prodüktif çalışmasını temin etmek için muayyen bir prodüktivite derecesini gösteren standart maliyetleri tesbit etmek gerekecektir. İlmî bir çalışma ile bu iş kısa bir zamanda sonuçlandırılabilir. Standart maliyetler tesbit edildikten sonra bunlardan yukarıya doğru inhirafın sebebini araştırmak suretile devlet işletmesinin prodüktivite yönünden kontrolü yapılabilir ve sorumlular bu inhirafın hesabını vermeğe davet edilebilir. Fakat, aşağıda göreceğimiz gibi, devlet işletmesi özel karakteri dolayısıyla standart maliyetlerin tesbitinde olduğu gibi piyasa şartları altında teşekkül eden maliyetler bakımından da bazı özelliklere sahip olmak gereği ile karşı karşıyadır.

Devlet işletmeciliğinde gaye ekonomik olduğu kadar politik de olabilir. Ayrıca ekonomik gaye de ferdi ve sosyal bakımdan ikiye ayrılma lâzımdır. Politik gayeye bağlı devlet işletmeciliğinde teknik ve iktisadî şartların gerektirdiği maliyetler yanında politik diyebileceğimiz maliyetler de olacaktır⁶. İlerde göreceğimiz gibi ha-

sıklarında devlet işletmeciliğinin hedefleri ferdi olarak ele alınmış, buna mukabil diğer sıklarda bu hedeflere varılmak istendiğinde tahakkuku imkânsız olacak sosyal diyebileceğimiz hedeflerden bahsedilmiştir.

6) Plânda politik gaye olarak bazı tüketici grupların himayesinden bahsedilmekte ve bu maksatla maliyetin altında bir fiyatla mal veya hizmet arzına gidilebileceğine işaret edilmektedir. (Plân, s : 62) Oysa ki, politik gayenin tahakkuku için piyasa şartlarının ardına çıkarak bazı munzam maliyetlere katlanmak da lâzım gelebilir. Gerek işgücü ve gerek ham madde maliyetlerini piyasa şartlarının üstüne çıkarmakla devlet işletmesi kendisinden beklenen sosyal gayeyi tahakkuk ettirebilir. Keza dıştan ekonomiler istihsal için devlet işletmesinin munzam maliyetlere katlanması gerekebilir. Türkiye gibi sosyal sermayenin kıt olduğu memleketlerde devlet işletmeciliğini bu politik diyebileceğimiz gayeden uzaklaştırmak mümkün değildir.

sılat bakımından da aynı şey düşünülebilir. Şöyle ki, politik fiyatların tatbiki dolayısıyla devlet işletmesi hasılatı ile maliyetlerini karşılamıyacak bir duruma girebilir.

Politik gaye nedir? Meseleyi maliyetler yönünden ele alacak olursak şu şekilde ifade edebiliriz :

Devlet koyduğu sermayeye bir gelir sağlamakdan ziyade vatandaşların refah seviyesini artırmak maksadına bağlı olarak herhangi bir mal ve hizmeti istihsal edebilir. Refah seviyesini artırmak için devlet işletmesinde optimal kapasitenin üstünde bir işgücünün istihdam edilmesi gerekli olabilir. Artık böyle bir halde devlet işletmesi özel teşebbüse has ilkelerden uzaklaşmıştır. Şöyle ki, verimlilik veya produktivite işletme hudutlarından çıkıp sosyal bir mâna taşıdıkları için, bütün memleket bakımından ele alınacaktır. Keza devlet işletmesi muayyen bir bölgenin kalkınması için, o bölgenin kalkınmasına yardım edecek olan bölge mahsulünü ham madde olarak piyasada müdahale vaki olmadığı takdirde teşekkül edecek fiyatın üstünde bir fiyat ile almak zorunda kalabilir. Nihayet devlet işletmesi yükselen maliyetlerle çalışmak ve bu suretle geniş halk kitlelerinin refah seviyesini tâyin edecek olan bir mal veya hizmetin talebe uygun şekilde arzını gaye edinebilir. İşte bütün bu maliyet yük-selisleri devlet işletmesinin politik gayeye bağlı kaldığını gösterecektir. Aslında gaye bütün bir ekonomi bakımından iktisadî ve sosyal, tek işletme bakımından ise politiktir. Fakat bazı hallerde iktidarda kalmak için lüzumlu olan oyları toplamak maksadile iktidar partileri devlet işletmelerinin hem ferdî ve hem de sosyal gayelerini politik gaye haline getirmektedirler. Bu demektir ki, devlet işletmesinin yüksek maliyetleri aslında bütün bir ekonomi bakımından düşünüldüğünde de bu vasfını muhafaza etmektedir. Başka bir deyişle, yüksek maliyetlere karşılık elde edilen sosyal fayda, münzam olarak katlanılan maliyetlerin altında olduğu takdirde, politik gayenin güdülmesi memleket ekonomisi bakımından zararlı neticeler verecektir. İşte bu sebeptendir ki, memleketimize plânlı dönemde iktisadî devlet teşekküllerinin sosyal manada da verimsiz olan gayelerden uzak kalmaları gerekecektir. Fakat plânda zikredildiği gibi, devlet işletmelerini dar mânada özel teşebbüs ilkelerine uygun bir seviyede tutmağa çalışmak, büyük bir ihtimalle, bilhassa bu nevi işletmeciliğin işgücü ve ham madde talebi bakımından sağlayacağı sosyal ve ekonomik faydanın küçülmesine sebep olacaktır. Böyle bir

netice ise plânlı ekonominin hedefleri olan işgücü ve ham madde talebini artırmada devlet işletmesinin nisbî önemini azaltacaktır. Oysa ki, mevcut plânda bu taleplerin yaratılmasında devlet işletmeciliğine büyük bir pay ayrılmış görülmektedir.

Devlet işletmeciliğinde maliyetlerin özel sektör maliyetlerine nazaran, iktisadî şartlar aynı olmasına rağmen, yüksek kalması, devlet sektörünün aşırı kapasite²⁷ ile çalışması yanında düşük kapasite ile de çalışması lüzumuna da bağlanabilir. Bilindiği gibi, özel teşebbüs cesametini maliyetlerin en düşük olduğu noktada tutmak gayesine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Oysa devlet işletmeciliği kârlılık bahsinde daha açık bir şekilde göreceğimiz gibi, atıl kapasite ile çalışmak zorunda kalabilir. Meselâ, herhangi bir hizmet ve malın özel sektör tarafından istihsalı, optimum kapasitenin altında çalışmak ve dolayısıyla uygulanacak olan arz fiyatının yüksekliği dolayısıyla talebin de düşük kalacağı gözeticilerse mümkün olmayacaktır. Oysa ki, bu mal ve hizmetlerin memleketin refah seviyesini artırmak için lüzumlu veya kaçınılmaz ise, bunların istihsalını devlet bu atıl kapasiteye rağmen, üzerine almak zorunda kalacaktır. Modern devlet anlayışında, devlet esas vazifelerinden biri de budur. Devlet talebin ekonomik olarak azlığına rağmen atıl kapasite ile de olsa toplumun refahını etkileyecek bir mal veya hizmetin istihsalını üzerine alacak ve yüksek maliyetlere katlanacaktır. O kadar ki, bu yüksek maliyetler sebebiyle özel teşebbüs halinde olduğu gibi arz fiyatını da aynı şekilde yüksek tutmak yerine, zarar tahmil eden fiyatları uygulamak zorunda bile kalacaktır. Meselâ durum demiryolculukta böyledir. Muayyen bir hatta atıl kapasite sebebiyle birim mahiyeti yüksek olabilir. Aynı şekilde talep de elâstikî olmayabilir. Fakat devlet buna rağmen düşük arz fiyatları uygulamak zorunda kalacaktır. Hatta denebilir ki, talebi elâstikî kılabilecek düşük arz fiyatları bazı hallerde gaye olacaktır. Şöyle ki, talep artınca istihsal de artacağı ve optimum kapasiteye doğru gidiş inkâm

7) Devlet işletmesinin optimum cesameti aşmak suretile istihsalde bulunması sadece talep hacminin gelişmesi nisbetinde arzda bulunmak gayesiyle izah edilemez. Meselâ plânın muayyen sektörlerde istediği gelişme bu sektörde çalışan devlet işletmelerinin birleştirilmesini ve tek bir kumanda birliği altında çalıştırılmasını icap ettirebilir. Böyle bir birleşme ise üretkenlik derecesini düşürebilir. Fakat plânın gayelerinin tahakkukuna yapacağı hizmet yani birleşmenin sosyal faydası, ferdî üretkenlikte kaybın telâfi ederse aşırı cesamete ulaşma tenkit mevzuu olamaz.

yaratılacağı için düşük arz fiyatları maliyetlerin de düşmesi gibi çok arzu edilen neticeyi yaratacaktır.

Netice itibarile görülüyor ki, plânda devlet işletmeciliğinde maliyetlerin ele alınış tarzı ilk evvelâ «sosyal devlet» anlayışına uygun gelmemektedir. Sonra bütün bir ekonomi bakımından düşünen sadece devlet olduğu ve devletin de bu düşünüşe uygun hareketi sahip bulunduğu işletmelerden beklemek lâzım geldiği için, iktisadî devlet teşekküllerinin ferdî olarak maliyetlerinin düşürülmesi gayesi ile aynı maliyetin sosyal kıymeti arasında bir denge kurmak gerekecektir. Nitekim düşürülen ferdî maliyetler yerine sosyal maliyetlerin artması gayeye varılmadığını göstermeğe kâfi gelecektir.

2 — Kârlılığın en yüksek seviyeye çıkarılması :

5 Yıllık Kalkınma Plânında devlet işletmelerinin çalışma ilkeleri arasında kârlılığın artırılması da alınmıştır. Kârlılığın artırılması ile sağlanacak munzam fonlarla bu işletmelerin kendi finansmanlarını bizzat karşılaması ve bu işletmelerde çalışanların refahının artırılması ile ilgili giderler finanse edileceği söylenmektedir. Ayrıca kârlılığın artırılması ile bu işletmelerin kredi alma ve kredi sağlamak kapasitesinin de artırılacağı ifade edilmektedir.

Dikkat edilirse kârlılığın artırılması modern devlet işletmeciliğinin ana prensibi olan devlet sermayesine piyasa alternatiflerine uygun bir gelir sağlamak, fakat bu geliri yine işletme faaliyeti içinde topluma maletmek ilkesine pek uygun görülmektedir. Şöyle ki, kârlılığın artırılması ile devlet işletmesinin sosyal gayesi arasındaki bağın sadece bu işletmelerde çalışanların hayat şartlarını bugün olduğundan daha yüksek bir seviyeye ulaştırmak ve tarım ve turizm sektörlerine iyi şartlarda ve bol kredi vermek şeklinde kurulmak istendiği açıkça görülmektedir⁸. Oysa ki, modern devlet işletmesi teorisinde devlet işletmesinin de muvaffakiyeti, özel teşebbüsde olduğu gibi, yatırılan sermayeye alternatiflere uygun bir gelir sağlamak fakat bu geliri şu veya bu şekilde topluma mal etmek kudreti ile ölçülmektedir. Bu demektir ki, bir devlet işletmesi özel teşebbüsün rasyonellik kaidesine bağlı kalmakla beraber, başka bir deyişle maliyetlerin düşürülmesi ve hasılatın artırılması kaidesine bağlı kaldığı halde, devletin bu işletmeler vasıtasile erişmek istedi-

8) Plân, sayfa : 99.

ği sosyal gayeler sebebiyle şuurlu olarak daha yüksek maliyetlere veya daha düşük hasılat ile çalışarak şeklen bu kaideden ayrılmak zoru ile karşı karşıya kalabilmektedir. Meseleyi daha açık bir şekilde de ifade edersek, maliyetler mevzuunda söylediklerimize bir de hasılat bakımından birşeylet ilâve etmek gerekecektir. Meselâ bir devlet işletmesi piyasa alternatiflerinin altında veya bu piyasa teşekkül etmemişse sermayenin alternatif gelirini tamamen topluma mal edilmesine sebep olan fiyatlarla arzda bulunabilir. Bu halde işletmenin muvaffakiyeti sermayenin alternatif gelirinin fiyatlar yolile topluma ait kılınan kıymeti ile ölçüleceğiz.

Fakat devlet birçok hallerde sosyal gaye uğrunda sermayenin alternatif gelirini topluma maalemet politikasından da öteye gitmek zorundadır. Şöyle ki, maliye literatüründe maliyete eşit fiyatlar halinde karşımıza çıkan *âmme fiyatları* yerine maliyetin altında fiyatlar uygulamak suretile *politik fiyatlar* ile hareket etmek zorunda kalabilir. Bu halde topluma devlet işletmesi vasıtasile tevzi edilen sadece işletmeye yatırılan sermayenin alternatif geliri değil, fakat buna ilâveten devlet bütçesinden adı geçen işletmenin ferdî zararlarını karşılamak için yaptığı sübvansiyonlardır⁹. Meselâ bazı mal ve hizmetler vardır ki, bunların geniş halk kitleleri tarafından talep edilmesi toplum refahını artıracak bir önem taşımaktadır. İşte bu mal ve hizmetler için uygulanacak fiyat bunların istihsalı için katlanılan maliyetin altında olduğu takdirde ancak istenilen talep seviyesine ulaşılabilirse, devlet işletmesinin ferdî zararların devlet bütçesinden karşılamak zannedildiği gibi mahzurlu bir hareket olmayacaktır.

Bu açıklamamızda şunu özellikle belirtmek isteriz ki, gerek *âmme fiyatları* ve gerek *politik fiyatlar* uyguladıkları için ferdî olarak hiçbir kâr sağlamayan veya zarar tahmil eden devlet işlet-

9) Memleketimizde ötedenberi devlet işletmelerinin sosyal gaye sebebiyle katlandıkları zararlar ve bu zararların devlet bütçesinden karşılanması devlet işletmeciliğinin aleyhinde bir ortam yaratılmasına sebep olmuştur. Çok az kimse devlet işletmesinin esas gayesi olan sosyal gayeyi öne sürerek devlet işletmesini müdafaa ettiği için, bu iddia git gide taraftar kazanmıştır. Bununla beraber plânda mevzubahis zararların bütçeden karşılanacağı belirtildiğine göre gerçekler az da olsa gün ışığına çıkacak demektir. Geçirdiğimiz enflasyon devresinde devlet işletmelerinin zararlarının bütçeden karşılanması enflasyonu artırıcı bir netice yarattığı için, aslında zararların karşılığı olan sosyal fayda enflasyonun getirdiği sosyal adaletsizlik dolayısıyla kıymetini kaybetmişti.

melerini verimlilik ve prodüktivite bakımından incelerken bunların ferdî hesap neticelerine bakmak ve o şekilde hüküm vermek doğru değildir. Bir devlet işletmesinin verimlilik ve prodüktivitesinin hesabında topluma munzam olarak mal edilmiş olan gelir sermaye oranına ve topluma munzam fayda yaratmak için katlanılmış olan düşük hasılatın maliyetlere olan oranına da bakmak lâzım gelecektir. Başka bir ifade ile verimlilik ve prodüktivitenin incelenmesi ferdî olarak değil, fakat sosyal olarak ele alınmak gerekecektir¹⁰.

5 Yıllık Kalkınma Plânında kârlılığın artırılmasında bir gaye de otofinansman yani işletmenin kendi kendini finanse etmek kudretinin artırılması olduğunu ifade etmiştik. Böyle bir halde sosyal faydanın ilerki nesillere ait kılınmak istenmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, devlet işletmesi piyasa alternatiflerine uygun ferdî kârlar elde ederek bu kârları munzam yatırımlara tahsis edecek ve neticede bütçeye yük teşkil etmekten kurtulacağı gibi büyümenin bütün ferdî ve sosyal faydalarına erişecektir. Fakat böyle bir gayeye bağlı kârlılık, bugünkü nesilleri devlet işletmesinin sosyal faydasından ilerki nesiller yararına mahrum etmek demektir¹¹. Plânda kârlılığın artırılması ile devlet sektöründe kapital teşekkülünün hızlandırılması şeklinde de ifade edebileceğimiz bu tez başka yönlerden de tenkit mevzuu olabilir. Kârlılığın artırılması ifadesi ilmî hiçbir mâna taşımamaktadır. Bilindiği gibi bugün-

10) Bazı iktisatçılar haklı olarak, devlet işletmeciliğinin ferdi zararlar bahasına sosyal fayda yaratmasını bu sosyal faydanın genellikle bazı şahıslara ve özel teşebbüse munzam rantlar sağlamak demek olmadığını belirtmek suretile tenkit etmektedirler. Bu iddia memleketimizde devlet işletmeciliğinin son yıllardaki gerçekleri hesaba katılırsa doğru sayılmak icap eder. Nitekim bazı devlet işletmeleri zarar bahasına veya çok düşük kârlarla topluma hizmet gayesile mal ve hizmet arzemişler fakat bundan geniş bir aracı zümresi fayda görmüştür. Keza bazı devlet işletmeleri meselâ ucuz fiyata enerji veya ham madde tedarik etmiş, bunları kullanan özel teşebbüs ise piyasadaki monopolist durumu sayesinde çok yüksek kârlar elde etmiş ve neticede munzam fayda topluma değil birkaç kişiye sağlanmıştır.

11) Devlet işletmeciliğinde yüksek kârlılık sayesinde sermaye teşekkülünü hızlandırmak bugünkü nesillerin müstakbel nesillerin yararına munzam bir tasarrufa yani mahrumiyete katlanması şeklinde de izah edilebilir. Başka bir deyişle devlet işletmelerinin kârları yüksek tutulur ve devamlı olarak bu kârlar işletmedeki munzam yatırımların finansmanında kullanılırsa, teşekkül eden sermaye bugünkü nesillerin tasarrufu ile yapılmış demektir. Herde sermaye teşekkül edince nesiller vaktile yapılmış olan tasarrufun meyvasını artan sosyal prodüktivite ile görmüş olacaklardır.

kü mevzuat iktisadî devlet teşekküllerinin kâr hadlerini tahdit ve tesbit etmiştir. Fakat bu tesbit işi gelişi güzel tutulduğu için bugün mânasını kaybetmiş durumdadır. Ayrıca bazı devlet işletmelerinde kârlılığın hiçbir tahdide tâbi tutulmadığı da bir gerçektir. Yine bazı devlet işletmeleri kanunî monopollere sahip bulunmaktadırlar. Tabii monopoller kurmuş olanlar da mevcuttur. Bu itibarla kârlılığın artırılması mefhumu mevcut değişik mevzuatın yeniden ele alınarak düzenlenmesini icap ettirmektedir¹².

Ayrıca kârlılık mefhumunun da izahı gerekmektedir. Bilindiği üzere son on yılda devlet işletmeciliğinde vergi mevzuatına uygun kâr anlayışına bağlı kalmak zoru yüzünden servet tahripleri olagelmıştır. Şöyle ki, aşında enflasyon kârları olan ve reel olarak çok daha düşük seviye arzeden ve hattâ zarar ifade eden kârlar karşısında devlet işletmeleri, özel teşebbüsten farklı olarak, elleri kolları bağlı bir vaziyette kalmış ve sermayenin reel olarak muhafazası için gerekli tashihsler yapılamamıştır¹³. Bu itibarla otofinansman gayesile bile olsa kârlılığın ilmî olarak tasrih edilmesi gerekecektir. Şöyle ki, elde edilen kârlar munzam yatırımlara tahsis edilse bile, tahsis olunan fonların fiilen kâr olup olmadığını bilmek zarurî görülmektedir.

12) Bilindiği gibi memleketimizde Tekel bir genel müdürlük halinde olup büyük ölçüde işletmecilik faaliyetine rağmen hâlâ bir devlet dairesi olarak muhafaza edilmektedir. Tabiatile böyle bir organizasyon mevzuumuzla alâkalı olarak birçok mahzurulara sebep teşkil etmektedir. Bunların başında Tekele ait mamüllerin fiyatı içinde maliyet, kâr ve verginin tefrik edilememesidir. Bu tefriksizlik bilhassa Tekel'e ait imalât işletmelerinin müstahsiliyet, sosyal fayda gibi ilkelerinin bir meçhul olarak kalmasına sebep olmaktadır. Meselâ bugün Türkiye'de Tekel'e ait malların fiyatların varidat gayesile yapılan bir zammın bu mallara talep aynı kaldığı takdirde, net varidatı ne miktarda artırdığını tesbit etmek pek mümkün değildir. Bu bakımdan plânlı devrede yapılan reformlar arasında Tekel işletmelerini de birer iktisadî devlet teşekkülü haline getirmek gerekirdi. Nitekim birçok Batı memleketlerinde Tekel işletmeleri tamamen muhtar işletmeler haline getirilmiş bulunmaktadır.

13) Devlet işletmeleri geçirdiğimiz enflasyon devresinde «eksik amortisman» ve ham madde ve sair stoklarda alış fiyatına göre değerlendirme sebeble reel kârlarının çok üstüne çıkan nakdî kârlar elde etmişlerdir. Bu itibarla bu kârlar işletmelerde alıkonulduğu halde ancak bu işletmelerin sermayesi tahrip olmaktan kurtulmuştur. Zarar eden işletmelerde ise aslında fiilî zararlar aynı sebeplerden dolayı daha yüksek olduğundan, bu zararlar herhangi bir kaynaktan kapatılmış olsa bile sermaye yine de tahrip edilmiştir.

Kârlılık mevzuunda hatırdâ tutulması gereken diğerk bir nokta özel sektör ile rekabet halinde çalışan devlet işletmelerinin elde ettikleri kârların sebepleridir. Şayet devlet işletmesi her bakımdan piyasa şartları altında çalışıyorsa özel sektörde elde edilen kâr hadlerinin üstünde bir kâr haddine ulaşılmış olması, devlet işletmesinin büyük çok sayıda istihsal imkânlarına veya yönetme ve organizasyon üstünlüğüne bağlanabilir. Şayet fark çok sayıda istihsalin munzam faydasından ileri geliyorsa, kârlılığın yüksekliğı devlet sektöründe sermaye teşekkülünü hızlandıracağı gibi, özel sektörün o sahayı terketmesini veya şirketleşme yolile aynı cesametlere ulaşmasını temin edecektir. Bu itibarla böyle bir kâr anlayışı adı geçen durumda olan devlet teşebbüsleri bakımından ele alındığında kaynakların en iyi bir şekilde kullanılması kaidesine uygun olacağı için memleket ekonomisine büyük bir munzam fayda sağlamış olacaktır¹⁴. Kârlılık organizasyon ve yönetme üstünlüğü dolayısıyla artmış bulunuyorsa netice yine aynıdır. Yalnız, özel sektör bu defa aynı şartlara daha çabuk intibak edeceği için bu kârlılık devamlı bir yükselme kaydedemiyeceğı gibi, rekabetin tesirile düşme temayülü de gösterebilecektir. Fakat devlet işletmesinin, özel sektörle rekabet halinde bulunduğu hallerde, bilhassa sermaye arzının elâstikiyeti sebebiyle, çok sayıda istihsalin faydalarına erişmesi ve dolayısıyla kârların artırması ile aynı neticeye daha üstün bir yönetme ve organizasyon kudreti ile ulaşması bugünkü şartlar altında pek mümkün görülmektedir. Bunun için, devlet işletmesini özel teşebbüsün kurallarına bağlı kılmak ve bilhassa yöneticilerine gerekli serbesti ve müşevvikleri birer hak olarak tanımak lâzımdır. Başka bir de-

14) Kanaatimizce özel sektör ile rekabet halinde çalışan devlet işletmelerinin daha yüksek kâr hadlerine ulaşmaları ve bu imkân sayesinde kötü şartlar altında çalışan özel teşebbüsü bilhassa şirketleşmeye sevk ederek asgarî olarak aynı şartlarda çalışmaya sevk etmesi, kaynakları en iyi bir şekilde kullanmaya sevk gibi plânın hedeflerine uygun bir sosyal faydanın istihsalini mümkün kılacaktır. Bu takdirde bu durumda bulunan devlet işletmelerinin düşük kârlılıkla sağlayacakları sosyal fayda ile yüksek kârlılıkla sağlayacakları sosyal fayda arasında bir tercih yapmak lâzım gelecektir. Yukarıda zikrettiğimiz sebepten ötürü özel sektör ile rekabet halinde çalışan devlet işletmelerinin yüksek kârlılığa bağlı sosyal fayda istihsaline gitmeleri bilhassa plânın hedeflerine daha uygun gelecektir. Yalnız bugüne kadar bu durumda olan işletmeler bilhassa maliyetler yönünden birtakım avantajlara rağmen - ki, bunlar daha ucuz kredi ve ithal imkânları ile izah edilebilir - aynı sahada çalışan ve teknik olarak daha kötü şartlar altında bulunan özel firmalardan çok daha düşük kârlılık arzemişlerdir.

yişle elde edilen munzam kârları primler şeklinde bu kârların elde edilmesindeki payları nisbetinde personel ve işçilere prim olarak dağıtmak gerekecektir. Bu da tabiatile devlet sektöründe yüksek kârlılığın sermaye teşekkülündeki rolünü düşürecektir ¹⁵.

Kârlılık ile kredi imkânlarının bolllaştırılması arasındaki ilgiye gelince, bu husus plânda pek iyi belirtilmediğinden türlü mânalar çıkarmak mümkündür. Teorik olarak bir işletmenin kârlılığının yükselmesi borç alma kabiliyetini iki yoldan artırır. Birincisi kârlılığın borçların faizlerinin ödenmesinin yapacağı tesir ile izah edilmektedir. İkincisi ise, kârların yükselmesinin otofinansman imkânı yaratması ve dolayısıyla borçlar öz kaynaklar nisbetinin küçülmesi ve böylece borçlanmanın rizikosu azalarak daha iyi şartlarda borç almak imkânının yaratılması şeklinde ifade edilebilir. Bilindiği gibi, bilhassa büyümede otofinansman kısa vâdeli fonların arzını talebe uygun kılmağa kâfi gelmez. Bu sebeble, bilhassa kısa vâdeli kredilere ihtiyaç hasıl olur. Kârlılık bu kredilerin faizini karşılayabildiği takdirde kredi arzı elâstikî olabilir. Fakat memleketimizde asıl mesele uzun vâdeli fonların tedarikidir ve plânda kârlılığın artırılması kârlar yolile işletmeye uzun vâdeli öz kaynaklar arzını elâstikî kılmak için istenmektedir. Ancak kârların devlet işletmelerinde uzun vâdeli finansman kaynağı olabilecek kadar yüksek bir hadde ulaşması düşünülemez. Bu itibarla meseleyi bir başka yoldan ele almak doğru olacaktır. O da yüksek kârlılığın devlet işletmesine piyasadan öz sermaye tedarik etmek yoludur ki, bu da ser-

15) Modern işletme teorisinde yüksek kademedeki yöneticilere verilen yüksek ücretler işletmenin kârlılığının piyasa alternatiflerinin üstüne çıkmasının esas sebebi olarak gösterilmektedir. Fakat kârlılığın piyasa alternatiflerinin üstüne sırf yönetme kudretinin üstünlüğü sayesinde çıkması, yöneticilerin alternatiflere olan kâr farkını ücret yolile kendilerine mal etmek kudretini artırmaktadır. Bu itibarla teorik olarak bir işletmenin otofinansman imkânı kârlarının piyasa alternatiflerinin üstünde kalan kısmı ile tahdit edilmiş olacağı için, otofinansman yöneticilerin ücret pazarlığı kudretine bağlı kalmaktadır. Bundan çıkan neticeye göre devlet işletmelerinde kârlılığı artırma kudreti bulunan yüksek kademedeki idarecileri elde tutabilmek için, bunlara verilecek yüksek ücretler bu işletmelerde otofinansman kaide olarak piyasa alternatiflerine eşit kârlara inhisar ettirecektir. Düşük ücretli idareciler kullanmakla piyasa alternatiflerinin altında bir kâr haddi ile çalışmaktansa iyi idareciler kullanmak suretile alternatiflerin üstünde kârlara ulaşmak ve bu sayede de hiç olmazsa alternatiflere eşit bir otofinansman imkânı sağlamak en doğru yol olacaktır.

maye piyasasının teşkiline bağlıdır. Sermaye piyasası teşkil ettiğinde devlet işletmeleri de yüksek kârlılıkları sayesinde bu piyasaya akan sermayeyi yüksek temettü ödemek suretiyle kendilerine çekebilirler¹⁶. Fakat aslında devlet işletmeciliğinin gayesi ferdî mânâda kârlılık olmadığı için, ancak özel sektörle birlikte muayyen mal ve hizmetleri rekabet şartları altında istihsal eden ve bu sebeble devlet işletmesi karakterini arzetmeyen işletmeler bakımından sermaye piyasasından yüksek kârlılığa bağlı olarak sermaye talep etmek mümkün olacaktır. Fakat bu ayrı bir konu olduğundan, burada üzerinde durmayacağız. Şimdi tekrar mevzuumuzaa dönerek plânda zikredilen kredi kurumlarının kârlılıklarının artması, bilhassa tarım ve turizm sektörlerine kredi sağlamak imkânını artıracaktır şeklinde ifade edilen cümleyi izaha çalışalım. Bu cümle de muğlaktır ve çok şey ifade edebilir. Bizim anladığımıza göre meselâ Sümerbank'a ait mal istihsal eden işletmelerin kârlılığı artınca bu işletmeler otofinsman imkânı sayesinde bağlı bulunduğu bankanın fonlarına şimdi olduğundan daha düşük nisbetle talip olacak ve neticede banka elindeki fonları tarım ve turizm sahasındaki gelişmenin finansmanı için kullanabilecektir. Ayrıca banka olarak meselâ Sümerbank'ın kârlılığının artması bu kârların kredi verilebilir fonlar haline getirilmesi suretile de aynı neticeyi doğurabilir. Fakat biz bu hususta başka bir sistem akla getirmek istiyoruz. Sümerbank gibi çeşitli mal istihsal eden işletmelere iştirakçi olarak sahip bulunan bankalar bir bütün olarak devlet işletmeciliğinin gereklerini yerine getirebilecek muhtar teşekküller haline konulmalıdır. Bundan kasdımız şudur : Bankanın sahip olduğu mal veya hizmet istihsal eden işletmeler o şekilde seçilmelidir ki, kâr eden, hiç kâr etmeyen ve zarar eden işletmeler olarak bir araya getirildiklerinden netice

16) Plânda bir Devlet Yatırım Bankası'nın kurulacağı ve bu bankanın devlet işletmelerinin yatırım kredisi ihtiyaçlarını karşılayacağı söylenmektedir. Bu banka anlaşıldığına göre, yine iktisadî devlet teşekküllerinin fonları ile finanse edilecek yatırım alternatifleri en uygun olan işletmelere bu fondan kredi verecektir. Bu sistem kaynakların en iyi bir şekilde kullanılması prensibine de uygun bulunmaktadır. Şöyle ki, yatırılabilir fonları kullanmakta her işletme muhtar olamayacak bankanın iktisadî araştırma ve tahlile dayanacak olan kredilerle ancak yatırım yapacaktır. Bu itibarla bir işletmenin kârlılığı dolayısıyla yatırılabilir fonlarının artması bu işletmenin kendi kendine büyümesini temin etmeyecek demektir. Şöyle ki, millî ekonomi yönünden ve plânın hedefleri bakımından öncelik tanınması gereken yatırımlar bu sistem sayesinde hiç olmazsa devlet sektöründe gerçekleştirilecek demektir. (Plân, sayfa : 504)

toplum sermayeye gelirin oranı olarak sermayenin alternatif maliyetine eşit olsun; başka bir ifade ile, bu işletmelerin banka ile birlikteki konsolide kâr ve zarar hesabı yatırılan mecmu sermayenin alternatif maliyetine eşit bir kârlılığı gösterebilsin. Meselâ bankanın iştirakçisi veya sahibi bulunduğu bazı işletmeler evvelce de işaret ettiğimiz sosyal faydaya bağlı olarak, ferdi zararlar veya ne kâr ne de zarar, yahut da sermayenin alternatif maliyetinin altında bir kârlılık arzedeceklerdir. Diğer taraftan bazı işletmeler ise özel sektöre has usullerle çalışarak sermayenin alternatif maliyeti civarında veya üstünde bir kârlılığa ulaşacaklardır. Böylece banka ve işletmeler topluluğunda bu kârlar ve zararların cebirsel toplamı yatırılan mecmu sermayenin alternatif maliyeti civarında bir kâr haddine eşit bulunursa, devlet işletmeciliği kül olarak bütün tenkitlerden uzak kalacak ve bu arada bu işletmecilikten beklenen sosyal faydanın istihsalı mümkün kılınacaktır. Tabiatile konsolide kâr ve zarar hesabının göstereceği kâr haddinin ölçüsünü tayin edecek olan sermayenin alternatif maliyeti en düşük yani rizikosuz faiz haddine eşit olacaktır. Ancak bu devlet işletmeleri topluluğu sistemi, devlet bütçesine yük olmadan sosyal gayelerin de gerçekleşmesini temin edecek olan bir devlet işletmeciliğini mümkün kılacaktır. Şöyle ki, banka veya bankalar topluluğu ana teşebbüsü teşkil edince munzam sermaye ihtiyaçlarını içerden tedarik etmek mümkün olmazsa bile sermaye piyasasına çıkmak ve devlet garantisi ile öz sermaye ve kredi bulmak imkânı yaratılmış olacaktır. Fakat sermaye piyasası kurulmadığı takdirde, munzam sermaye ihtiyaçlarının kaynağının devlet bütçesi olmakta devam edecektir. Ancak şayet topluluk içinde sosyal fayda istihsal eden işletmeler ağır basıyorsa ve devlet bazı politik gayelerini bu işletmeler vasıtasıyla yürütmek isterse bu takdirde topluluğun konsolide kâr ve zarar hesabında görülecek zararların devlet bütçesinden kapatılması lâzım gelecektir. Bu sistem bilhassa devlet bütçesinden zararların kapatılması veya munzam yatırımların finanse edilmesi halinde parlâmento kontrolünü bugün olduğundan daha müessir bir hale getireceği için de tavsiye edilmek gerekir. Zira, devlet bütçesinden yapılan aktarmaların ve devletin bu topluluktaki sermayesinin alternatif maliyetinin karşılığı olarak bu işletmelerce istihsal edilmiş olan sosyal faydanın parlâmento'da tartışılarak bu iki kıymet arasında bir denge olup olmadığını araştırmak, ancak böyle bir sistemle mümkün görülmektedir.

Devlet işletmelerinde kârlılığın artırılması ile araştırma ve geliştirme imkânlarının artırılması konusunda plânda uygun görülen korrelasyon büyük işletmeciliğin bir gereği olarak ele alınmak lâzımdır. Bilindiği gibi büyük işletmeler araştırma giderlerinin birim maliyeti içindeki nisbî payının düşüklüğü sebebiyle mutlak olarak büyük rakamlara ulaşan araştırma giderlerine katlanabilirler. Devlet işletmeleri de büyük işletme oldukları için, bu giderlere katlanmaları normaldir. O kadar ki, kârlılığın yükselmesi ile bu giderlerin nisbî payı artırılabilir. Fakat devlet işletmeleri de adı geçen giderlere katlanmaktaki gaye ferdî mânada kârlılığın artırılması ile ilgili olmamak lâzımdır. Bilindiği gibi, özel teşebbüs halinde bulunan büyük firmalarda araştırma giderleri kârları azamileştirme gayesine sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Şöyle ki, bu araştırmalar kârlara munzam paylar ilâve ettikleri takdirde yapılırlar. Fakat son zamanlarda, Batı'da büyük ölçüde olduğu gibi, memleketimizde de bazı büyük özel firmalar vergi tesiri dolayısıyla kâr gayesine hiç olmazsa kısa vadede bağlı olmayan ve bu itibarla bütün memleket için faydalı olabilecek araştırmalar yapmaktadırlar. İşte devlet işletmeciliğindeki araştırmalar da münhasıran kâr gayesine bağlı kalmadan bütün memleket bakımından fayda arzeden araştırmalar olmak lâzımdır. Bugünkü şartlar dahilinde devlet işletmesinin diğer işletmelere sağlayacağı dıştan tasarruflar arasında araştırmaların ehemmiyeti çok yükselmiştir. Nitekim plânlı devrede özel teşebbüs de araştırmalara müstenit yatırımlara sevkedilmek istendiğine göre, bu araştırmaların hiç olmazsa sektörlere şamil kısımlarının devlet işletmeleri tarafından yapılması özel teşebbüsün plânın hedeflerine uygun faaliyetlerine yardım edecektir. Bu bakımdan devlet işletmeciliğinde araştırma giderlerine gerdi kârlılığı düşürmesi asla bir tenkit mevzuu olmamak lâzımdır. Zira azalan ferdî kârlılığın yerini yükselen sosyal verimlilik alacaktır. Hattâ denilebilir ki, azalan kârlılığın yerine çok daha yüksek sosyal verimlilik sağlanabilecektir.

Devlet işletmeciliğinde kâr gayesi ile sosyal gaye hakkında teorik açıklama

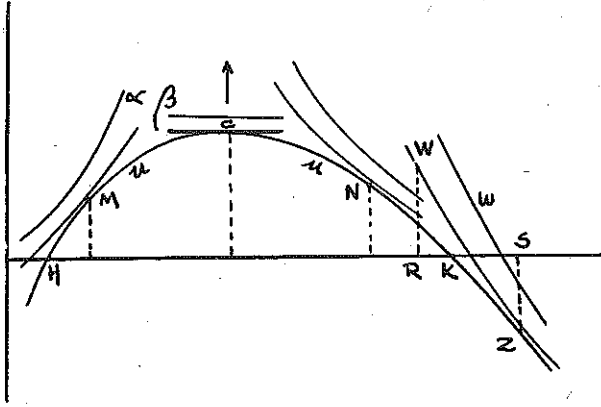
Bilindiği gibi devlet işletmesi de özel teşebbüs gibi kârı azamileştirme gayesine uygun bir organizasyon ve işletme faaliyeti yürütmek zorundadır. Fakat bu tamamile firma muvazenesi ile ilgili bir durumu göstermektedir. Şöyle ki, azami kâra göre organizasyon, yönetme ve faaliyet belirli sosyal faydaların istihsalı için düşük kâr, kârsızlık ve zarar şeklinde tecelli eden ferdi işletme neticeleri ile karşı karşı kalmak zorunda bırakılmaktadır. Başka bir deyişle, devlet işletmesinde küçük de olsa daima bir sosyal gaye bulunduğu için, bir devlet işletmesinde ferdi kârlılık ile bu kârlılığın kaybı ile gelecek olan sosyal fayda arasında devamlı bir tercih yapmak zoru vardır. İşte burada şimdi bunu göstermeğe çalışacağız.

Durumu endiferans eğrileri izah eden B. Higgins ilk olarak devlet işletmeciliğinde özel teşebbüsdeki kârı azamileştirme gayesinden farklı olarak ve devletin politik işlemlerini aksettiren bir yeni teorinin kurulması lüzumuna işaret etmektedir.

B. Higgins aşağıdaki u eğrisinde görüldüğü gibi ordinatlarda, absislerle gösterilen istihsal hacmine göre taayyün edecek kârları ele almaktadır. α , β , γ muayyen kâr hadleri ile muayyen istihsal hacmi kombinezonlarına ait endiferans eğrisi ailelerini göstermektedir.

M veya N noktaları devlet işletmesi tarafından seçilecek optimum kombinezonları göstermektedir. Şöyle ki, M noktasını ele aldığımızda bu nokta kârın azami olduğu noktaya daha varmadan istihsal miktarını sosyal gaye ile tahdit edilmesini göstermektedir. N noktası ise istihsal miktarını en yüksek, ârı, veren istihsal hacminden daha fazla kılmak suretile gerekli sosyal faydanın istihsalini göstermektedir. Kârın azami olduğu nokta ise C ile gösterilmiştir. Bu noktada tanjant olan endiferans eğrisi absislere paralel olduğu için istihsal hacminden bağımsızdır.

17) Guglielmo Gola «Sulla Politica dei prezzi delle imprese pubbliche» Rivista di Diritto Finanziario e Scienza delle Finanze, Mart 1962.

H veya K noktaları ise devlet işletmesinin hiçbir zarara katlanmaksızın ne kadar istihsal etmesi lâzım geldiğini göstermektedir. Tabiatile K noktasında istihsalin zarar meydana getirmeden azami kılınabileceği hacmi göstermektedir.

α ve γ endiferans eğrileri negatif alanda da devam edebilirler. Şöyle ki, istihsal artması ile meydana gelecek olan munzam sosyal fayda işletmenin ferdi zararını telâfi ettiği takdirde bu eğriler negatif alana doğru uzayacaktır. Meselâ, Z 'e tanjant olan endiferans eğrisi ile Z ve W noktalarında kayıtsızlık arz etmektedir. Nitekim RS miktarında istihsalde ve dolayısıyla istihlâkte bir azalma WR miktarında bir kârla telâfi edilmiş olmaktadır. Nitekim, RS miktarında istihsalde bir artış sosyal fayda mülâhazasile zarurî görüldüğünde SZ miktarında bir zarara katlanmak icap edecektir.